

Мащенко О. П., викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу військового факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу психологічних досліджень стратегіальних підходів до учіння, а також можливості їх використання в процесі оволодіння іноземною мовою. Не зважаючи на розмаїтість існуючих термінів, автор схиляється до думки про те, що об'єктом, на який спрямована певна стратегія оволодіння іноземною мовою, виступає не лише система мовних правил, структур, так званий мовний код (мова), але й мовлення, у якому цей мовний код втілюється і реалізується та оволодіння яким, саме у такому сенсі, забезпечує можливість комунікації на іноземній мові.

Ключові слова: стратегіальний підхід, оволодіння іноземною мовою, стратегія оволодіння іноземною мовою.

Статья посвящена анализу психологических исследований стратегических подходов к учению, а также возможности их использования в процессе овладения иностранным языком. Несмотря на разнообразие существующих терминов, автор склоняется к мысли о том, что объектом, на который направлена определенная стратегия овладения иностранным языком, выступает не только система языковых правил, структур, так называемый языковой код (язык), но и речь, в котором этот языковой код воплощается и реализуется и овладение которым, именно в таком смысле, обеспечивает возможность коммуникации на иностранном языке.

Ключевые слова: стратегический подход, овладение иностранным языком, стратегия овладения иностранным языком.

Article is devoted the analysis of psychological researches strategy approaches to the doctrine, and also possibility of their use in the course of mastering by a foreign language. Despite a variety of existing terms, the author abandons to the idea, that object, on which certain strategy of mastering by a foreign language is directed, acts not only system of language rules, structures, so-called a language code (language), but also speech, in which this language code is embodied and realised also mastering which, in such sense, provides communications possibility on a foreign language.

Key words: the strategy approach, mastering by a foreign language, strategy of mastering by a foreign language.

Вступ. Предметом нашого аналізу стали особливості стратегіальних підходів до оволодіння іноземною мовою, які використовуються студентами у рамках навчального заняття. Слід зазначити, що у вітчизняній науці він залишався довгий час у тіні. З огляду на це велике значення для нас має вказівка О.О. Леонтьєва на те, що засвоєння як рідної, так і іноземної мов, без сумніву, припускає вибір і використання різних стратегій [1].

Метою даної статті є здійснення аналізу психологічних досліджень щодо стратегіальних підходів до учіння, а також можливості їх використання в процесі оволодіння іноземною мовою.

Викладення основних результатів дослідження. Традиційним для психолого-педагогічної літератури донедавна було використання терміну „вивчення мови”, під яким найчастіше малося на увазі і „засвоєння (освоєння) мови”. За свідченням сучасних

вчених, які займаються проблемами навчання і вивчення іноземних мов у змістовному аспекті, вживання поняття „вивчення мови” вступає у деяке протиріччя з поняттям „засвоєння мови”. Практика викладання іноземних мов показує, що не усе те, що вивчене, є засвоєним. Основним же завданням навчання іноземній мові є не лише забезпечення можливості вивчення суб'єктом різноманіття правил, мовних структур, а й забезпечення їхнього освоєння до рівня вмілого оперування і застосування у різноманітних комунікативних ситуаціях. Тому у цьому сенсі використання терміну „вивчення” представляється таким, що обмежує повноту аналізу.

У зарубіжній літературі у зв'язку з обговоренням даного спірного питання розмежовуються поняття „вивчення” (англ. learning, фр. apprentissage) і „придбання” або „схоплювання” (acquisition). Основною відмінною ознакою цих процесів виступає

ступінь їх усвідомлювання. Так, „вивчення” являє собою свідомий, спеціально організований у навчальних умовах процес, а „придбання” – такий процес, який відбувається без посиленого свідомого контролю переважно у природних умовах мовного середовища. Таке розмежування було чітко представлено у роботах S.D.Krashen, присвячених вивченню процесу засвоєння іноземної мови [2]. Проте, іншими зарубіжними психологами і дидактами можливість настільки суворого розмежування позначених процесів піддається сумніву, тому що як вивчення у рамках навчального закладу не позбавлено елементів неформального (безпосереднього) засвоєння, так і засвоєння мови у природних умовах включає елементи управління, когнітивного контролю і характеризується лише спонтанністю комунікативної діяльності [3]. Деякі вчені застосовують термін „вивчення” як для позначення процесу освоєння мови у навчальній ситуації, так і його „схоплювання” у ситуації неформального спілкування [5].

Таким чином, розглянуті особливості співвідношення понять „вивчення мови”, „засвоєння мови” підвели до необхідності введення поняття „оволодіння мовою” як більш широкого, яке дозволяє подолати зазначені обмеження. На підтримку використання терміну „оволодіння” виступає А.М.Шахнарович, трактуючи його ще більш широко. Він вказує на те, що доречно вести мову саме про оволодіння мовою, тому що мова йде „про присвоєння її як частини об'єктивної дійсності, як способу знакової поведінки, суспільно-історичного досвіду”, „...”оволодіння виступає як процес активної діяльності суб'єкта у світі мови і речей” [5, С.13]. Ми вважаємо вживання терміну „оволодіння” стосовно до іноземної мови обґрунтованим і приймаємо його як робоче у нашому дослідженні.

Аналіз літератури, присвяченої вивченню психологічних аспектів володіння та оволодіння іноземною мовою, показує, що пріоритетними є в основному два напрямки:

дослідження, пов'язані з вивченням особистісних та індивідуально-психологічних особливостей тих, хто навчається, які обумовлюють успішність оволодіння іноземною мовою. У рамках даного напрямку вивчено проблеми внутрішніх резервів людини, які склалися до моменту початку вивчення іноземної мови, до яких відносять комунікативні, емоційні і вольові якості, самооцінку особистості, здібності. Було також показано, що рівень сформованості даних

якостей детермінує ймовірність успіху оволодіння іноземною мовою за рахунок легкості і швидкості її засвоєння;

дослідження, присвячені мотиваційній регуляції процесу вивчення іноземної мови. Представниками цього напрямку були розглянуті питання впливу інтересів, потреб, особистісного смислу, доступності вивчення іноземної мови на рівень і специфіку мотивації молоді до оволодіння даним предметом.

Проте, передумови до вивчення стратегій оволодіння мовою були закладені у вітчизняній психологічній традиції ще наприкінці XIX століття. І.Сикорський вивчав розвиток і використання різних стратегій дітьми в процесі засвоєння рідної мови. Він виявив, що діти, імітуючи у своїй мові складні для вимови слова, можуть іти різними шляхами: одні користуються акрофонічним принципом, тобто беруть перший склад для позначення усього слова; інші імітують слова у цілому [1]. Незважаючи на те, що дані спостереження і відповідні їм висновки були зроблені на матеріалі рідної мови, отримані результати можуть бути враховані при аналізі процесів оволодіння іноземною мовою, оскільки встановлено, що механізми мовленнєвої діяльності на рідній та іноземній мовах є схожими і проходять аналогічні стадії мовленнєвого розвитку, допускають подібні типи помилок і т.п.

Інша спроба аналізу стратегій оволодіння мовою і мовленням була почата А.О. Леонтьєвим [6]. Свою позицію з даної проблеми він обґрунтовує у руслі критики психолінгвістичної концепції Дж.Міллера. Як відомо, Дж.Міллер вважав за можливе аналізувати поведінку людини, у тому числі і мовленнєву, у рамках теорії Плану. У розглянутій концепції План являє собою „усякий ієрархічно побудований процес в організмі, здатний контролювати порядок, у якому повинна відбуватися яка-небудь послідовність операцій” [7, С.30]. Такий план названий стратегією, яка виступає як молярна одиниця поведінки, молекулярною одиницею відповідно є тактика. Відносно мовленнєвої поведінки у концепції Дж.Міллера стверджувалося, що засвоюється його План, який реалізується у послідовності мовленнєвих навичок або мовленнєвих реакцій. Він стверджує, що „нормальне висловлення речення є мовленнєвою навичкою...Подібно усякій навичці, воно повинне управлятися Планом, тобто повинен бути точний план для кожного окремого речення” [Там же, С.169]. Основною схемою, у яку укладаються усі Плани, є ТОТЕ (Test-

Operate-Test-Exit). Фаза операції (O) у ній являє собою змінюваний компонент схеми і втілює вміння використати правила, які зберігаються у пам'яті, оперування, а фаза проби (T) - незмінний компонент, який включає механізм зворотного висловлення з наявною ситуацією.

А.О. Леонт'єв висловлюється, насамперед, проти суворого алгоритмічного трактування мовленнєвої поведінки, побудованої на основі схеми ТОТЕ, і проти розуміння стратегій сприйняття і продукування мови як жорстко заданих особливостями аналізу конкретної ситуації. На його думку, така теорія не придатна для опису процесів розуміння, продукування мовлення, оволодіння мовою. У розгляді даного питання він схильний опиратися на принципи моделювання мовленнєвих процесів, закладені Л.С.Виготським, основний з яких полягає у розумінні мовленнєвої дії як процесу рішення комунікативного завдання [8]. Опираючись на дане положення, А.О. Леонт'єв приходить до думки про евристичний характер процесів мовлення. Він наполягає на тому, що стратегія формується до зіткнення з певним стимулом і що вирішальне значення у визначенні її характеристик має установка суб'єкта, саме вона визначає аналіз стимульної ситуації. При цьому стратегія трактується ним як найбільш загальний спосіб рішення на рівні класу прогнозів на відміну від тактики, що представляє собою часткове, одиничне рішення, яке належить до конкретного висловлення [6, С.55].

Експерименти переконливо показали, що стратегія оволодіння іноземною мовою залежить від індивідуальної конфігурації компонентів здібностей. Сюди входять: пам'ять (слухова-зорова, довільна-мимовільна), мовленнєво-мислительна діяльність, що включає як розумову лабільність, так і вербальність-невербальність, аналітичність-синтетичність; темпові характеристики діяльності, що мають відношення до усієї структури індивідуальності; комунікативні складові, що забезпечують якість міжособистісної взаємодії і залежать не тільки від досвіду індивіда, але і від природної схильності, і, нарешті, сама природна обумовленість комунікативно-мовленнєвої і когнітивно-лінгвістичної стратегій оволодіння мовою.

Серед сучасних досліджень, що торкаються проблеми стратегій оволодіння іноземною мовою, проведених вітчизняними вченими, виділяються роботи М.К. Кабардова, Г.В. Ейгер, І.О. Рапопорт і низка

психолінгвістичних досліджень, виконаних під керівництвом А.О.Залевської. Однак проведений аналіз даних досліджень показав, що у них відсутня достатня ясність щодо визначення поняття "стратегія оволодіння іноземною мовою". Так, у роботі М.К. Кабардова поняття "стратегія оволодіння іноземною мовою" виявляється еквівалентним поняттям "тип оволодіння іноземною мовою", "індивідуальний стиль оволодіння іноземною мовою", "тип здібностей до мов" [9]. На наш погляд, вони не можуть уживатися як взаємозамінні. Індивідуальний стиль діяльності, має, насамперед, типологічну природну обумовленість, тобто визначається властивостями нервової системи і темпераменту, хоча ними його зміст не вичерпується. Складовою індивідуального стилю виступають і механізми вироблення індивідом способів діяльності, що відповідають його індивідуальним особливостям [10-11]. Прояв типологічних властивостей нервової системи можуть стати причиною формування полярних індивідуально стійких прийомів діяльності, що дозволяють досягати однаково високих результатів. Таким чином, стиль діяльності виступає як відносно постійна характеристика особистості не лише викладача, а й студента [12]. Тип же стратегії оволодіння іноземною мовою більшою мірою, як представляється, визначається специфікою, що стоїть перед суб'єктом завдання, ніж його індивідуально-типологічними властивостями. Стратегія припускає організацію прийомів і способів у більш-менш визначеному порядку, відбір прийомів і дій відповідно до критерію їхньої раціональності для досягнення певної мети.

Проаналізувавши основні положення позначених наукових напрямків, що торкаються питання про стратегії оволодіння іноземною мовою, можна дійти висновку про те, що, незважаючи на різні методологічні основи і вивчення різних аспектів проблеми стратегії оволодіння іноземною мовою, добуті дані доповнюють один одного, створюючи передумови для побудови більш повної теоретичної концепції.

Отримані результати послужили основою для сучасних досліджень у даній науковій сфері. Відповідно до сучасних уявлень зарубіжних вчених, стратегії оволодіння іноземною мовою:

являють собою специфічні дії, виконувані студентами для того, щоб навчання було менш складним, більш швидким, захоплюючим, задовольняло інтереси тих, хто навчається [13]; фундаментальні ментальні структури,

ментальні репрезентації дій іноземною мовою [14-15]; внутрішні ментальні процеси [16]; ментальну і поведінкову активність, що веде до оволодіння і користування мовою [17]; сукупність вчинків, технік, навмисних дій, що полегшують сприйняття, переробку, запам'ятовування, використання інформації [18]; кроки або дії, застосовувані тими, кого навчають, для розвитку їхніх мовних умінь [19];

належать до процедуральних знань і спрямовані на активізацію, засвоєння декларативних знань, тобто різного роду мовних правил і структур [13; 17-18];

різноманітні стратегії активуються на кожній стадії процесів розуміння і продукування мовлення на іноземній мові [17-18; 20];

вибір стратегій здійснюється свідомо [16] підсвідомо, автоматично [20]; вони можуть використовуватися свідомо та автоматизуватися в процесі практики [18]; стратегії оволодіння іноземною мовою потенційно усвідомлювані [17];

впливають на рівень результатів, що досягають в оволодінні іноземною мовою, [21]; адекватне застосування різноманітних стратегій забезпечує досягнення необхідного рівня комунікативної компетенції [13];

вибір стратегії залежить в основному від специфіки завдання і від переваг того, хто вчиться [17].

Необхідно зазначити, що, незважаючи на різні принципи аналізу, що лежать в основі розглянутих вище класифікацій, у них можуть бути виділені деякі загальні моменти. В усіх класифікаціях виділяються такі стратегії (будемо вживати тут термін „стратегія”, тому що він використовується авторами класифікаційних моделей, хоча наша думка на рахунок змістовних характеристик поняття, означуваного терміном „стратегія”, відрізняється від даного) як виведення висновків, зосередження уваги, моніторинг. Крім цього, дані стратегії були віднесені зарубіжними авторами до загальних стратегій навчання. Визнання їхньої застосовності до процесу оволодіння іноземною мовою підкреслює наявність загальних ознак у стратегій навчання і стратегій оволодіння іноземною мовою.

Серед розглянутих підходів до класифікації стратегій оволодіння іноземною мовою нам найбільш близька позиція вчених, що визнають спрямованість стратегій на сприйняття/розуміння та інтерпретацію/використання мовного матеріалу як критерій для розмежування

стратегій різних типів [22]. Із цього погляду можна виділити перцептивні і продукційні стратегіальні підходи до оволодіння іноземною мовою. Можна також припустити, що тип стратегії оволодіння іноземною мовою пов'язаний із процесами продукування мовлення на іноземній мові. Разом з тим вважаємо, що типологія стратегій оволодіння іноземною мовою не обмежується двома названими видами, що вона також є залежною від виду мовленнєвої діяльності (читання, слухання, говоріння, письмо) на іноземній мові. У цьому й проявляється специфіка стратегії оволодіння іноземною мовою на відміну від загальних стратегій навчання.

Необхідно також зазначити, що уважний розгляд навіть коротко наведених класифікацій ще раз підтверджує, що під терміном „стратегія” у класифікаціях зарубіжних авторів, незважаючи на визначення стратегій як планів, думок, когнітивних прийомів, однаково фігурують і загальні пізнавальні прийоми, наприклад, дедукція, індукція, виведення висновків, і окремі дії й операції - повторення, ведення позначок, використання ресурсних джерел, що уточнюють питання.

Вважаємо за можливе екстраполювати прийняті нами основні положення, що стосуються аналізу стратегій навчання, на вивчення стратегій оволодіння іноземною мовою. Розглядаючи стратегії оволодіння іноземною мовою як особливий вид стратегій навчання, можна висловити упевненість у тому, що кожна стратегія містить у собі метаплан і план реалізації. Під стратегією оволодіння іноземною мовою будемо розуміти безліч ієрархічно організованих метакогнітивних і когнітивних прийомів, що становлять спосіб, що забезпечує активізацію, накопичення, удосконалювання, автоматизацію мовних знань та їхню актуалізацію у різних видах мовлення на іноземній мові.

Стратегії оволодіння іноземною мовою так само, як стратегії навчання, повинні бути співвіднесені з поняттям навчальної діяльності, у якій вони народжуються і реалізуються. Зазначимо, що особливості навчальної діяльності, спрямованої на оволодіння іноземною мовою, були розглянуті І.О. Зимньою. Відповідно до її концепції, специфіка цієї діяльності виражається, насамперед, у її предметі, продукті, засобах і способах. Як засоби і способи, за І.О. Зимньою, виступають мовна система як знакова система номінативних одиниць і правил оперування ними у системі навчальних

предметних дій, з одного боку, і контрольних дій - з іншого. Предметом даної діяльності є мовленнєва діяльність іноземною мовою.

Продукт навчальної діяльності з оволодіння іноземною мовою являє собою сукупність засвоєних мовних знань і сформованих навичок і вмінь [23, - С.98]. Характерні риси розглянутого виду діяльності виявляються й у кожному з компонентів її структури, тобто у мотивах, навчальних завданнях, навчальних діях, у діях контролю та оцінки. У даній теоретичній концепції вказується і на своєрідність компоненту програми діяльності, однак його специфіка не розглядається настільки ж докладно, як інші структурні компоненти діяльності навчання, спрямованої на оволодіння іноземною мовою.

Встановивши місце стратегій навчання у структурі навчальної діяльності, дотримуємося думки про те, що стратегії оволодіння іноземною мовою також є центральною ланкою компоненту програми діяльності студентів, спрямованої на оволодіння іноземною мовою, з одного боку, і, з іншого боку, втілюються у предметно-змістовних прийомах і діях, обумовлюючи досягнуті результати. Крім того вважаємо, що стратегії оволодіння іноземною мовою володіє основними, властивими стратегіям навчання характеристиками (цілеспрямованість, послідовність, повнота і завершеність) і можуть виконувати у навчальній діяльності, спрямованій на оволодіння іноземною мовою, мотивуючу, організуючу і регулюючу функції. Реалізація даних функцій у повному обсязі можлива, якщо стратегії оволодіння іноземною мовою виступають предметом свідомого контролю суб'єкту діяльності. При цьому специфіка стратегії оволодіння іноземною мовою на відміну від загальних стратегій навчання обумовлена особливостями іноземної мови як предмету засвоєння. Тому ми підтримуємо думку зарубіжних вчених, що стратегії оволодіння іноземною мовою виконують функції формування проміжної мови, забезпечуючи накопичення, удосконалення і взаємозв'язок мовних та екстралінгвістичних знань в процесі оволодіння іноземною мовою і у такий спосіб сприяють досягненню рівня компетенції у досліджуваній мові, подібного до рівня носія мови.

Відмітні риси стратегії оволодіння іноземною мовою проявляються, очевидно, не

лише в їхніх функціях, але й в особливостях обох з виділених нами планів структури стратегії. На наш погляд, структура стратегії оволодіння іноземною мовою так чи інакше повинна відображати основні етапи процесів розуміння і продукування мовлення іноземною мовою. Зокрема, виділені І.О. Зимньою етапи, що становлять аналітико-синтетичний рівень сприйняття (сміслові прогнозування, вербальне звірення, встановлення смислових зв'язків між різними смисловими ланками, смислоформування, ухвалення смислового рішення [Там же, - С.190] і рівень смислоутворення і формування при породженні мовлення, співвідносяться у змістовному аспекті з компонентами розглянутої нами структури стратегії. Вважаємо, що етапи породження і розуміння мовлення значною мірою обумовлюють специфіку і послідовність прийомів, дій та операцій, необхідних для реалізації діяльності з оволодіння іноземною мовою.

Висновки. Проведений аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних психологів, психолінгвістів і дидактів дозволяє також виявити розмаїтість існуючих термінів: „стратегії оволодіння іноземною мовою”, „комунікативні стратегії на іноземній мові”, „стратегії продукування мовлення на іноземній мові”, „компенсаторні стратегії”. При цьому співвідношення даних видів стратегій у спеціально організованих навчальних умовах залишається дотепер недостатньо чітко визначеним. У рішенні даного спірного питання ми, з одного боку, приєднуємося до думки А.О. Залевської, яка вважає, що стратегії, визначені у зарубіжній науці як комунікативні, вірніше називати компенсаторними [24]. З іншого боку, опираючись на твердження С.Л.Рубінштейна, що „мовлення здійснюється засобами мови, а мова реально існує лише у мовленні” [25, - С.304], ми схилиємося до думки про те, що об'єктом, на який спрямована стратегія оволодіння іноземною мовою, виступає не лише система мовних правил, структур, так званий мовний код (мова), але й мовлення, у якому цей мовний код втілюється і реалізується та оволодіння яким, саме у такому сенсі, забезпечує можливість комунікації на іноземній мові.

Література

1. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / А.А. Леонтьев. - М.: Смысл, 1997. - 287 с.

2. Krashen S.D. Second Language Acquisition and Second Language Learning / S.D. Krashen. - Oxford: Pergamon Press. - 1981. – 209 p.
3. Holtzer G., Vergon C. Competence d'apprentissage, analyse de rapports d'apprenants de langue. In: Les actes des Echanges europeens de Besancon: (Se) former a distance a l'apprentissage et a l'enseignement des langues / G.Holtzer, C.Vergon. - Besancon. - 1997. - P.179-196.
4. Oxford R.D. Croocall Research on language learning strategies: methods, findings, and instructional issues / R.D. Oxford // Modern Language Journal. - 1989. №73.4. - P.404-419.
5. Шахнарович А.М. Общая психолінгвістика: учебное пособие / А.М.Шахнарович. - М.: Издательство РОУ, 1995. - 93 с.
6. Леонтьев А.А. Эвристический принцип в восприятии, порождении и усвоении речи /А.А. Леонтьев// Вопросы психологии. - 1974. - №5. - С.53-61.
7. Миллер Д., Галантер Ю., Прибрам К. Планы и структура поведения/Д.Миллер, Ю.Галантер, К.Прибрам. - М.: Прогресс, 1965. - 237 с.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений в шести томах/ Л.С. Выготский. - М: Педагогика, 1982. - Т.2. - С.209-219.
9. Кабардов М.К. О диагностике иноязычных способностей / М.К.Кабардов. – М.: Наука, 1985.
10. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Е.А. Климов. — Казань: КГУ, 1969. - 278 с.
11. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. - М.: Педагогика, 1986. - 253 с.
12. Максименко С.Д., Щербан Т.Д. Професійне становлення молодого вчителя / С.Д. Максименко, Т.Д. Щербан. – Ужгород: Закарпаття, 1998. – 124 с.
13. Oxford R. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know / R.Oxford. - New York, 1990. - 367 p.
14. Wendt M. Strategien Und Strategieebenen am Beispiel von Lemactivitaten im Spanischunterricht / U.Rampillon, G.Zimmermarm. Strategien und Techniken beim Erwerb Fremder Sprachen. - Ismaning: Hueber, 1997. - P.77-94.
15. Bange P. Analyse conversationnelle et theorie dell'action / P.Bange. - Paris: Didier, 1992. - 316p.
16. Grotjahn R. Strategiewissen und Strategiegebrauch. Das Informatinsver-arbatungsparadigma als Methatheorie der L2 – Strategieforshung / U.Rampillon, G.Zimmermann Strategien und Techniken beim Erwerb Fremder Sprachen. Ismaning: Hueber, 1997. - P.33-76.
17. Ellys R. The Study of Second Language Acquisition / R.Ellys. - Oxford: Oxford University Press, 1994. - 314 p.
18. O'Mally J.M., Chamot A.U. Learning Strategies in Second Language Acquisition / J.M. O'Mally, A.U. Chamot. - Cambridge, 1990. - 260 p.
19. Gass S. The development of language 2 intuitions / S.Gass // TESOL Quarterly. 1983. - №17. - P.273-291.
20. Faerch C., Kasper G. Intrinsic in second language research / C.Faerch, G.Kasper. - Philadelphia, Pa: Multilingual Metiers., 1987. - 184 p.
21. Willing K. Learning Syles in Adult Migrant Education / K.Willing. - Adelaide, South Australia, National Curriculum Resource Centre, 1988. - 136 p.
22. Rubin J. How learner strategies can inform language teaching / Proceeding of LULTAC. V.Bickley. Institute of Language in Education, Departement of Education. - Hong Kong, 1989. - P.179-191.
23. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. -М.: Просвещение, 1991. - 222 с.
24. Залевская А.А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолінгвістическом аспекте / А.А. Залевская. - Тверь: ТГУ, 1996. - 195 с.
25. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологи / С.Л. Рубинштейн. - СПб.: Питер, - 2000. - 720 с.